

ЕТИМОЛОГИЈАТА, СЕМАНТИКАТА И ГЕОГРАФСКАТА ДИСТРИБУЦИЈА НА ЛЕКСЕМИТЕ ГРЕБЕН, ФУРКА И ВРЕТЕНО ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

(СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ОВИЕ ЛЕКСЕМИ ВО ГОВОРОТ НА СЕЛО ЃУЃАНЦЕ – СВЕТИНИКОЛСКО)

Македонка Додевска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
makedonkadodevska@yahoo.com

Апстракт: Лексемите *гребен*, *фурка* и *вретено* претставуваат алатки за влечење и за предење на волната. Во картотеката на Одделението за дијалектологија има материјал за овие три лексеми во главата број XI – Занаети, во прашањата 2, 3 и 4. Каква е семантиката на овие лексеми во говорот на селото Ѓуѓанце наспроти истите лексеми во другите дијалекти, а каква е во македонскиот стандарден јазик и каква е нивната географска дистрибуција на целата македонска дијалектна територија ќе биде предмет на истражување во овој реферат. Во рефератот ќе биде разгледана и етимологијата на лексемите *гребен*, *фурка* и *вретено*.

Клучни зборови: етимологија, семантика, лексика, географска дистрибуција, гребен, фурка, вретено.

THE ETYMOLOGY, SEMANTICS AND GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION OF THE LEXEMES CARD, DISTAFF AND SPINDLE IN THE MACEDONIAN LANGUAGE (WITH A SPECIAL REFERENCE TO THESE LEXEMES IN THE SPEECH OF THE GJUGJANCE – SVETINIKOLSKO)

Makedonka Dodevska

Institute of Macedonian Language „Krstе Misirkov“, University „St. Cyril and Methodius“, Skopje
makedonkadodevska@yahoo.com

Abstract: The lexemes *card*, *distaff* and *spindle* represent tools for pulling and spinning the wool. In the card index at the Department of the dialectology there is material on these three lexemes in chapter number XI – Trades, in questions 2, 3 and 4. What is the semantics of these lexemes in the speech of the village Gjugjance compared to the same lexemes in other dialects, and what is it in the Macedonian standard language and what is their geographical distribution in the entire Macedonian dialect territory will be the subject of research in this report. The essay will also discuss the etymology of the lexemes *card*, *distaff* and *spindle*.

Keywords: etymology, semantics, lexis, geographical distribution, card, distaff, spindle.

Вовед

Предмет на истражување во овој реферат е лексиката поврзана со алатките за влечење и предење на волната. За таа цел го користам материјалот од раскажувањата на информаторките Ѓева Тодоровска и Јаготка Николова, како и дијалектолошкиот материјал ексцерпиран од картотеката на Одделението за дијалектологија при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Во минатото плетењето претставувало повеќе од занает, а денес е занает во фаза на изумирање, бидејќи кај младите генерации не се јавува интерес за овој занает. Од раскажувањата на информаторките добивме сликовит опис за процесот на предење и за алатките *гребен*, *фурка* и *вретено* што се користат при овој процес. Оттука е и мојот интерес за истражување на алатките за влечење и предење на волната во говорот на село Ѓуѓанце, во македонските дијалекти и во македонскиот стандарден јазик.

Целта е да се претстави географската дистрибуција на лексемите *гребен*, *фурка* и *вретено* во говорот на Ѓуѓанце, говор што припаѓа на овчеполскиот дијалект, и во македонските дијалекти, нивната семантика и етимологија.

Во кратки црти ќе ги опишам постапката за добивање волна и процесот на предење волна во овчеполскиот крај. Волната претставува производ добиен од овци. Во овчеполскиот крај има *млада волна*

(волната што се добива од стрижењето на овците во годината на стрижење) и стара волна (волната што се чува многу години). Овците се стрижат двапати во годината, напролет на Ѓурѓовден и наесен на Митровден. Овците се стрижеле во трлата, една по една, така што им се врзувале нозете, се легнувале на грб и стрижабот ги стрижел со посебни ножици наречени макази. Целата волна што се стрижела од една овца се нарекувала руно. Таа волна се носела на чешма, се отпирала со ладна вода, потоа отпраната волна се перела со прашок и вода, а на крајот се носела на сушење. Сувата волна се собирала во голема вреќа наречена *алара* и помали вреќи наречени *козарини*, а потоа волната се носела на влачење во влачара. Влачената волна се чешлала со дрвени и железни чешли наречени *гребни*. Исчешланата волна се ставала на *фурка*, а се предела со *вретено*. На долниот дел на *вретеното* ставале *железен прстен* за да се врти вретеното и да се преде волната во конци. Производот добиен од конците се нарекува преѓа. Има два вида преѓа, дебела и тенка.

Плетењето претставува метод со кој конецот или предивото се претвора во облека или во други мајсторски изработки. Според Цек Тресидер (Тресидер, 2001, стр. 36) *вретеното* претставува симбол на крвкоста, на непостојаноста на човечкиот живот, но со попозитивна репутација, особено во фолклорот. Вретеното е атрибут на божиците, на мајчинството и на жените воопшто. Во уметноста се вретено се претставувала една од мојрите – Клото, којашто ја преде нишката на судбината.

Предењето со вретено и фурка е најстарата техника, која за предење волна се задржала и денес. Од праисторијата па сè до средниот век, предењето се вршело со користење на две алатки, *фурка* и *вретено*. Најстарите докази за предењето датираат околу 5000 год. п. н. е. Во Индија за првпат е измислен роданот (алатка за предење), а во Европа се појавил во средниот век и го поттикнал процесот на предење.

Етимологија, семантика и географска дистрибуција на лексемите *гребен*, *фурка* и *вретено* во македонскиот јазик

Во понатамошната анализа во рефератов ќе се осврнам на етимологијата, семантиката и распространетоста на лексемите *гребен*, *фурка* и *вретено* на целата македонска дијалектна територија и во говорот на Ѓуѓанце.

Во Прашалникот за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас (Видоески, 2000, стр. 129) лексемата *гребни* се добива како одговор на прашањето *Со што се влачи волна?*, лексемите *урка*, *фурка* и *прелка* се добиваат како одговор на прашањето *На што се клава волната кога се преде?*, а лексемата *вретено* се добива како одговор на прашањето *Со што се преде волната?*

Лексемата *гребен* е изведена од глаголот *гребе* од прасловенското **gre(b)ti*, *grěbъ* (Snoj 2016). Оваа лексема се среќава во цсл. *grebeň* ‘чешел’, срп.-хрв. *grěben*, рус. *grébeň*, чеш. *hřeben* ‘чешел, гребен, врв’, прасл. *grěbu* ‘чешел, предмет за гребене’. Во Толковниот речник на македонскиот јазик лексемата *гребен*, множинска форма *гребни* е регистрирана со значењето ‘алатка со железни зашци за чешлање, влачење на волна, лен и сл.’ (ТРМЈ, 2003, стр. 375). Оваа лексема во ТРМЈ се среќава и со други значења: 1. ‘горен дел од планина, рид и сл’, 2. ‘карпа во вода’, 3. ‘највисоко место меѓу плешките на животните, најистакнати пршлени’. Во Речникот на македонскиот јазик е исто така, забележана лексемата *гребен* со истите значења како и во Толковниот речник на македонскиот јазик, но и со дијалектни значења 1. ‘чешел’, 2. ‘брдо на разбој’. Во говорот на Ѓуѓанце е позната лексемата *гр'ебен* (пр. дрвени и железни гребни) со значењето ‘чешел за чешлање волна’, а е регистрирана и множинската лексема *греб'енци* (р'учни и н'ожни греб'енци) со значење ‘алатка на разбојот’.

Во картотеката на Одделението за дијалектологија за лексемата *гребен*, *гребни* ги среќаваме називите: **еднински форми:** *гр'ебенец*, *гребенџи*, *гр'ебенац*, *гребен*, *гр'ебенац*, *гр'ебан*, *гребан*, *гребоњ*, *гребењ*, *гребене-ница*, *гр'ебин*, *дер'ак*, *гр'ебин*, *фурка* (С'ботско), *греб'ејна*, *гр'емен*; **двојни еднински форми и тројни множински форми:** *гребен/дарак* (Душегубица/Попоец), *гребен/гребене* (Лешница), *дер'ак/крин'ак* (Смоларе), *един'ак/гребен* (Лаки), *гр'ебенец/дер'ак* (Двориште), *гр'ебен/еденик* (Езерец), *гр'ебенци/дер'аци/един'аци* (Саса), *гр'ебенци/дер'аци/паи'аци* (Киселица); **множински форми:** *гр'ебенци*, *гр'ебни*, *гр'ебнио-*, *гр'ебна*, *гребњи*, *гребењи*, *гребени*, *гребни*, *гребн'и*, *греб'енци*, *гр'ебанци*, *гр'ебенци*, *д'р'аци* (Калапот), *гр'ебине* (Муртино), *дер'аци* (Ново Село, Габрово, Смоларе), *гр'ебинци* (Скрижево/Клепушна), *гр'ебиџи* (Илициево), *гриб'енци* (Гуменце, Луковец), *гриб'енци* (П'теле), *гремни* (Буф).

Лексемата *фурка* има латинско потекло, а во Македонија има ојконим Фурка, Радовишко (од лат. *furka*, -ae со значење ‘вила, виљушка; соа, чатал, теснина’) (в. Стаматоски, 1990, стр. 199). Во Толковниот речник на македонскиот јазик се среќава лексемата *урка*, мн. *урки* – сп. *фурка*, мн. *фурки* (ТРМЈ, 2014, стр. 271). Лексемата *фурка* се среќава со примарното значење ‘дрвена алатка, во горниот дел во форма на виљушка, на која се намотува каделата за предење’, како и со преносното значење ‘подлизурко’. Ја среќаваме и лексемата *прелка*, мн. *прелки* во Толковниот речник на македонскиот јазик со следниве значења 1. ‘(дијал.) жена или девојка што преде, предачка’ и 2. ‘урка за предење коноп и лен’ (ТРМЈ, 2008, стр. 488). Истата лексема со истите значења е регистрирана и во Речникот на македонскиот јазик (РМЈ, 1966, стр. 485).

Етимологијата на лексемата *прелка* е од глаголот *прѣсти* (*presti, predō*, Скок III, 1971-1973, стр. 35). Оваа словенска лексема се среќава и во словенските јазици: хрв.-срп. *prěslica*, нар. рус. *prjáslo*, прасл. *prěslo* ‘алатка за предење’, слов. *présti* ‘на прелката се става волна која се преде во конец’.

Лексемата *кадела* е стара словенска лексема добиена од стсл. *kođělъ* односно од прасл. *kođělъ* (според Марко Сној од коренот **kođ-* сроден со прасл. *kođrъ* и суфиксот *-*ělъ*). Оваа лексема се среќава и во словенските јазици цсл. *kodelъ*, хрв. *kùdjelja*, срп. *kùdelja*, рус. *kudělъ*, чеш. *koudel*, прасл. *kođelъ, kođrъ*, слов. *kóder*, ие.* *ken (h1)* ‘гребење, триење’. Во Толковниот речник на македонскиот јазик лексемата *кадела*, мн. *кадели* е регистрирана со неколку значења 1. ‘влачена волна подготвена за предење, што се става на фурка’, 2. ‘(прен.) густо собрани влакна на коса, брада и сл.’, 3. ‘(дијал.) фурка’ (ТРМЈ, 2005, стр. 444). Во говорот на Ѓуѓанце се среќава лексемата *куд’ел’а* со значењето ‘урката на која се клава волната’.

Во картотеката на Одделението за дијалектологија за лексемата *фурка*, *фурки* ги среќаваме називите: **еднински форми**: *куд’ел’а, куд’ел’а, кудел’а, кудеџка, к’удел’а, кадел’а, кадел’а, кадал’а, кадол’а, кадела, ф’урка* (Сухо), *фурка, ф’урк* (Гуменце, В’дришта), *ф’урка* (Тресино), *в’урка, урка, времено* (Струга), *хурк* (Крушево), *х’урка* (Висока, Негован); **двојни еднински форми**: *куд’ел’а, в’урка* (Кратово/Шлегово), *кудел’а, кудеља* (Думановце), *вурка, куд’ел’а* (Црешево), *кудел’а, урка* (Вратница), *кадел’а, фурка* (Волковија), *урка, фурка* (Којнско), *фурка, прелка* (Смилево), *урка, прелка* (Душегубица/Попоец, Г. Белица), *ф’урка, кад’ел’а* (Љуботен), *ф’урка, м’алка* (Бобошчица), *фурка, чикрик* (Хрупишта), *руд’ан, чекрк* (Дојран); **множински форми**: *фурке* (Жерноница), *ф’илки* (Сухо), *фурки* (Езерец).

Лексемата *времено* е добиена од прасл. *vretenō од глаголот *vortiti ‘врти, сврти’ (Snoj, 2016). Оваа лексема се среќава во цсл. *vrěteno* ‘вретено’, срп.-хрв. *vreteno*, рус. *vreteno*, чеш. *vřeteno*, прасл. *vretenō*, ие. *uerteno* изведено од основата *uert-* ‘врти’.

Во Толковниот речник на македонскиот јазик лексемата *времено*, мн. *вретена* е регистрирана со повеќе значења: 1. ‘дрвено заоблено стапче што е подебело на средината, а зашилено на краевите, на кое се намотува преѓа при предење’, 2. ‘мерка за предено’, 3. ‘дрвен или метален валјак што се врти околу својата оска, а се поставува во воденица, млин, валалница и сл.’ (ТРМЈ, 2003, стр. 309). Во Речникот на македонскиот јазик е регистрирана лексемата *времено* со истите значења (РМЈ, 1961, стр. 85). Во говорот на Ѓуѓанце е евидентирана лексемата *вѣт’ено* со значење ‘направата со која се преде волната’.

Во картотеката на Одделението за дијалектологија за лексемата *времено*, *вретена* ги среќаваме називите: **еднински форми**: *врет’ено, вѣт’ено, вр’етено, вѣртено, вр’тено, вѣртено, верт’ену* (Банско), *вѣрт’ену* (Калапот), *врит’ену, врит’ено* (Луковец), *врит’ену, врит’ено, в’ртено, м’ал’че* (Пустец), *вр’итин* (Сухо); *вр’тена* (Бобошчица), *вр’етно*; **двојни еднински форми**: *вретено, м’л’ка* (Струга), *вретено, мал’ка* (Лесковец, Стење), *вѣрт’ено, вретено* (Барово), *врѣт’ено, врѣт’ено* (Костурино) и **множински форми**: *вр’етена, вретена, вртења* (51), *вѣрт’ена, вѣт’ена, врѣт’ена, вѣрт’ена, врѣт’ена, врет’ена*.

ЗАКЛУЧОК

Од раскажувањата на информаторките и од ексцерпираниот материјал од картотеката на Одделението за дијалектологија може да се заклучи дека сите три називи на алатки за чешлање, предење и плетење на волната, *гребен, фурка* и *времено* се среќаваат со исти значења во македонскиот стандарден јазик и во говорот на Ѓуѓанце, освен лексемата *гребен* која е регистрирана во говорот на Ѓуѓанце со значењето ‘чешел за чешлање волна’ и лексемата *гребенци* со значењето ‘алатка на разбојот’. Лексемите *гребен, времено, прелка* и *кадела* имаат словенско потекло и се среќаваат и во словенските јазици, а лексемата *фурка* има латинско потекло.

Лексемата *гребен* е распространета на поголем дел од македонската дијалектна територија, но се среќаваат и други лексеми со истото значење (*дер’ак, крин’ак, един’ак, паи’аци*). Во С’ботско, Егејска Македонија се среќава лексемата *фурка* со истото значење како и *гребен*. Покрај лексемата *фурка* на македонската дијалектна територија со истото значење се регистрирани и лексемите (*кадела, ф’илка* – Сухо, *времено* – Струга, *прелка* – Попоец, Г. Белица, *м’алка* – Бобошчица, *чикрик* – Хрупишта / *чекрк* – Дојран). На македонската дијалектна територија освен лексемата *времено* со истото значење се среќаваат и лексемите (*м’ал’че* – Пустец, *м’л’ка* – Струга, *мал’ка* – Лесковец, Стење).

Интересен назив е *руд’ан* што се среќава со истото значење како и лексемата *фурка*, а е регистриран на територијата во Дојран (в. објаснување за *родан* ‘алатка за предење’ во **Воведот**).

Жално е што денеска младите генерации не знаат што е *гребен, фурка* и *времено*, ниту пак имаат видено како изгледаат, бидејќи самите алатки претставуваат жива реткост, па затоа ваквите научни реферати ќе помогнат во нивна одбрана пред заборавањето. Алаткиве за чешлање, предење и плетење на волната може да

ги видиме само во Археолошкиот музеј во Свети Николе и во домот на некоја постара баба во селата на Свети Николе. Средните и младите генерации не се заинтересирани за овој занает, иако плетењето како занает било траен белег на минатото.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

- **БЕР.** (1971-1995). *Български етимологичен речник. Том I-IV.* София: БАН.
- Видоески, Б. (1998). *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1.* Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б. (1998-19996.). *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1-3.* Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б. (2000). *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас.* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Додевска, М. (2013). *Овчеполскиот и словенечкогорскиот (горичански) дијалект – две паралели во јужнословенскиот јазичен свет.* Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Додевска, М. (2024). Семантиката и етимологијата на лексемите нишки, скрипци и подношки во овчеполскиот дијалект, во говорот на општина Лозово и во македонскиот стандарден јазик. *51. Меѓународна научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ, Охрид, 30-31 август 2024,* (во печат).
- Додевска, М., & Лаброска, В. (2024). Значењето и географската дистрибуција на лексемите нишки, скрипци и подношки во македонскиот јазик. *Денови на Благоја Корубин, Меѓународен научен собир „Македонскиот јазик во светлината на семантичките проучувања“ (Делчево, 30-31 мај 2024),* Институт за македонски јазик, (во печат).
- **ЭССР.** (1978-1980). *Этимологическиот словарь славянских языков 5-7.* Москва: Наука.
- Лаброска, В. (2018). За неколку лексеми од областа на ткаењето во македонскиот и во полскиот јазик – лексичко семантичка анализа. *Folia Philologica Macedono-Polonica, македонско-полска научна конференција (одржана во рамките на Меѓународниот славистички собир на 15-16 јуни 2017 г. во Скопје),* Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 167–175.
- Лаброска, В. (2020). Називите на разбојот и на некои делови на разбојот во македонските дијалекти – споредба со називите на Југоисточна Србија. *На темељима народних говора, Зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковиќ,* Ниш, 337–344.
- Лаброска, В. & Петровска, Д. (2018). Лексиката поврзана со ткаењето и со алатките за ткаење во неколку говори од западното македонско наречје – паралели со српскиот јазик. Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија, Белград: Српска академија наука и уметности, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 69–84.
- Марковиќ, М. (2001). *Дијалектологија на македонскиот јазик I.* Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Марковиќ, М. (2007). *Дијалектологија на македонскиот јазик II.* Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Мургоски, З. (2003). *Голем македонско-англиски речник.* Скопје: Мургоски З.
- Мургоски, З. (2004). *Голем англиско-македонски речник.* Второ издание. Скопје: Автор.
- **РМЈ.** (1961). *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања). Том I.* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- **РМЈ.** (1965). *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања). Том II.* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- **РМЈ.** (1966). *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања). Том III.* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Стаматоски, Т. (1990). *Македонска ономастика.* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- **ТРМЈ.** (2003-2014). *Толковен речник на македонскиот јазик I-VI.* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Тресидер, Ц. (2001). *Речник на симболи.* Скопје: Три.
- Bezljaj, F. (2007). *Etimološki slovar slovenskega jezika.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in

- umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Mladinska knjiga.
- Skok, P. (1971-1973). Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Snoj, M. (2009). *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.

Скратеници

1. **БЕР** – Български етимологичен речник
2. **ЭССР** – Этимологический словарь славянских языков
3. **РМЈ** – Речник на македонскиот јазик
4. **ТРМЈ** – Толковен речник на македонскиот јазик

Скратувања

1. **в.** – види
2. **дијал.** – дијалектно значење
3. **ие.** – индоевропски
4. **мн.** – множина
5. **нар. рус.** – народен руски
6. **прасл.** – прасловенски
7. **прен.** – преносно значење
8. **рус.** – руски
9. **слов.** – словенечки
10. **сп.** – спореди
11. **срп.** – српски
12. **срп.-хрв.** – српско-хрватски
13. **стсл.** – старословенски
14. **хрв.** – хрватски
15. **цсл.** – црковнословенски
16. **чеш.** – чешки